

УДК 343.98.067

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.104>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У НЕЗАКОННЕ ВИРОБНИЦТВО, ВИГОТОВЛЕННЯ, ПРИДБАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ПЕРЕСИЛАННЯ ЧИ ЗБУТ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ

Кукос М.В.,

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
e-mail: absord@ukr.net

Кукос М.В. Криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

У статті визначено поняття криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та окреслені основні її структурні елементи. В ході дослідження визначено, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це система узагальнених даних про найтипівіші ознаки певного виду (групи) кримінальних протиправних діянь, що виявляються в способі й механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта кримінального правопорушення, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких є основою для наукового та практичного виконання завдань кримінального провадження.

Елементно-компонентний склад криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у в незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, як заснованої на практиці правоохоронних органів і криміналістичних дослідженнях системи даних, включає: предмет посягання (засоби та речовини, перераховані у ст. 307 КК України, а саме наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналогів та прекурсори); способи підготовки, вчинення, приховування та протидію розслідуванню як поведінка осіб; слідову картину (охоплює сліди матеріальні: сліди виробництва, виготовлення, зберігання, транспортування, збуту чи придбання наркотичних засобів; сліди вживання наркотичних засобів; сліди впливу наркотичних засобів на організм людини) та ідеальні, які відображаються у пам'яті людини і знаходять свій вираз як показання свідків, потерпілих, підозрюваних));

типологічні ознаки особи злочинця та особу потерпілого (особливості соціально-демографічних характеристик осіб, які втягують неповнолітніх та віктимність неповнолітніх).

Ключові слова: криміналістична характеристика, втягнення неповнолітніх, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналогів, спосіб вчинення, типова слідова картина, розслідування.

Kukos M. Criminalistic characteristics of the involvement of minors in the illegal production, production, purchase, storage, transportation, transportation or sale of narcotics, psychotropic substances or their analogues.

The article defines the concept of the criminalistic characteristics of the involvement of minors in illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, forwarding or sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues and outlines its main structural elements. In the course of the research, it was determined that the forensic characteristics of criminal offenses is a system of generalized data on the most typical signs of a certain type (group) of criminal illegal acts, which are manifested in the method and mechanism of the act, the circumstances of its commission, the person of the subject of the criminal offense, other circumstances, natural the interrelationship of which is the basis for the scientific and practical performance of the tasks of criminal proceedings.

The element-component composition of the criminalistic characteristics of the involvement of minors in the illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, forwarding or sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, as based on the practice of law enforcement agencies and forensic studies of the data system, includes: the subject of the offense (means and substances listed in Article 307 of the Criminal Code of Ukraine, namely narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors); ways of preparing, committing,

concealing and opposing the investigation as the behavior of individuals; trace picture (includes material traces: traces of production, manufacture, storage, transportation, sale or purchase of narcotic drugs; traces of drug use; traces of the influence of narcotic drugs on the human body) and ideal ones, which are reflected in human memory and find their expression as testimony of witnesses, victims, suspects)); typological features of the identity of the criminal and the identity of the victim (peculiarities of socio-demographic characteristics of persons who involve minors and victimization of minors).

Key words: criminalistics characteristics, involvement of minors, narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, method of commission, typical trace pattern.

Постановка проблеми. Успішне розслідування кримінальних правопорушень залежить від уміння слідчого використовувати досягнення криміналістичної науки, втілені, зокрема, у розробленій категорії криміналістичної характеристики, яка займає центральне місце у розслідуванні кримінальних правопорушень, позаяк знання про основні елементи кримінального протиправного діяння сприяє виконанню завдань передбачених ст. 2 КПК України, а саме захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Мета дослідження полягає у розкритті поняття криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та надання її елементно-компонентного складу.

Стан опрацювання проблематики. Предметом наукового пошуку питання сутності та структури криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень були праці відомих вчених-криміналістів: Л.І. Аркуші, В.П. Бахіна, А.Ф. Волобуєва, І.В. Гори, В.А. Журавля, В.Г. Лукашевича, Р.Л. Степанюка, О.В. Таран, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітька, В.В. Юсупова та ін. та інші. Проте, окреме дослідження, яке б стосувалося криміналістичної

характеристики втягнення неповнолітніх у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, не проводилося.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях криміналістична характеристика є основою для розроблення методичних рекомендацій з розслідування певного виду або групи злочинів [2, с. 173]. Однак, попри вагомий внесок науковців, залишається чимало дискусійних питань, зокрема щодо визначення структури криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у незаконний обіг наркотиків. Зміст такої характеристики надає можливість точніше оцінювати ситуації, що виникають на етапі встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, початковому й наступному етапах розслідування, розробляти та формулювати криміналістичні версії, використовувати найефективніші тактичні прийоми розслідування й проведення слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи великий масив напрацювань вчених щодо поняття криміналістичної характеристики, нами вона сформована наступним чином – це система узагальнених даних про найтиповіші ознаки певного виду (групи) кримінальних протиправних діянь, що виявляються в способі й механізмі діяння, обставинці його вчинення, особі суб'єкта кримінального правопорушення, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких є основою для наукового та практичного виконання завдань кримінального провадження.

До основних елементів криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень слід віднести тільки елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням, й до них належать:

- характеристика предмету злочинного посягання (речі матеріального світу, на які спрямоване посягання – гроші, цінності, майно тощо);
- типові способи вчинення кримінального правопорушення (складаються зі способів підготовки, безпосереднього вчинення кримінального правопорушення та способів приховування (маскування) вчинених дій);
- типова «слідова картина» події (комплекс матеріальних та ідеальних слідів, що притаманні певному виду (групі) кримінальних правопорушень та певним способам й етапам його вчинення);
- характеристика особи підозрюваного (характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; чинниками, що мали вплив на формування і здійснення протиправної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо);
- характеристика особи потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси

характеру, звички, зв'язки і стоснки, ознаки віктимної поведінки тощо);

– мотив та мета вчинення кримінального правопорушення (мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого; мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння) [3, с. 580].

У загальному, структура криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у в незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів ґрунтується на системі обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), й елементах складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України.

Елементно-компонентний склад криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у в незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, як заснованої на практиці правоохоронних органів і криміналістичних дослідженнях системи даних, включає предмет посягання; способи підготовки, вчинення, приховування та протидію розслідуванню як поведінка осіб; слідову картину; типологічні ознаки особи злочинця й злочинних груп; особу потерпілого.

Предмет злочинного посягання. Предметом кримінального правопорушення є засоби та речовини, перераховані у ст. 307 КК України, а саме наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори.

Досліджуючи дане питання, необхідно виокремити такі чотири групи: незаконне виготовлення наркотиків шляхом витягання з медичних препаратів; виготовлення наркотиків із незаконно вирощених нарковмісних культур; виготовлення наркотиків із сортів маку і коноплі; виготовлення синтетичних наркотиків хімічним шляхом [4, с. 490].

У той же час, відповідно до чинного законодавства діяльність, пов'язану з обігом наркотиків на території нашої держави, дозволяється лише з метою і в порядку, встановлених Законом України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» [5]. Під обігом наркотиків розуміються види діяльності з культивування рослин, включених до Переліку, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотиків, включених до Переліку [6], що дозволяються і контролюються згідно із Законом

України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» [5].

Способи вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 307 КК України передбачає незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинені із залученням неповнолітнього [6].

У загальному вигляді об'єктивну сторону кримінальних правопорушень передбачених ч. 2 ст. 307 КК України можна визнати наступним чином: дії спрямовані на незаконне виготовлення, перевезення, пересилання, придбання, зберігання, збуту наркотиків; дії спрямовані на поширення наркоманії, втягнення в наркоманію неповнолітніх та створення сприятливих умов для незаконного споживання наркотиків.

Таким чином, у процесі розслідування такого діяння важливе значення має виявлення підготовчих дій щодо залучення неповнолітнього до вчинення дій передбачених ст. 307 КК України. Такі дії є різноманітними, проте найпоширенішими слід вважати такі:

1) пошук дітей, яких можна втягнути до в незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зокрема, які пов'язані з маргінальним оточенням або схильні до вчинення протиправних дій, їх відбір, прояв дружнього відношення (70 % кримінальних проваджень);

2) створення корисливої зацікавленості (легкість заробітку, підвищення авторитету) у неповнолітнього в незаконних діях з наркотиками (67 %);

3) сприяння такій поведінці неповнолітнього, при якій він втрачає здатність контролювати свої дії (розпивання спиртних напоїв, уживання наркотичних засобів, психотропних речовин), що створює психологічну та фізичну залежність (60 %);

4) ознайомлення неповнолітніх із способами вчинення, розподілом ролей між співучасниками, плануванням приховання слідів кримінального правопорушення (52 %).

Характеристика слідів вчинення кримінального правопорушення. У причинному зв'язку із способом вчинення злочину завжди знаходиться його «слідова картина». Слідова картина злочину охоплює сліди матеріальні (ті, що мають відображення у навколишньому середовищі: сліди пальців рук, взуття, засоби) та ідеальні, які відображаються у пам'яті людини і знаходять свій вираз як показання свідків, потерпілих, підозрюваних.

Слідова картина незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, переве-

зення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, представлена різними джерелами слідової інформації:

1) сліди виробництва, виготовлення, зберігання, транспортування, збуту чи придбання наркотичних засобів.

2) сліди вживання наркотичних засобів.

3) сліди впливу наркотичних засобів на організм людини.

Не менш важливе значення має дослідження *ідеальних слідів* кримінального правопорушення – показань підозрюваних, свідків, потерпілих. Переважно отримання таких показань відбувається під час допиту.

Таким чином, важливим джерелом криміналістично значущої інформації в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх в незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є слідова картина: 1) ідеальні (показання суб'єктів кримінального провадження); 2) матеріальні сліди (знаряддя вчинення кримінального правопорушення та їх відображення («електронний цифровий слід»); наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори; транспортні засоби, одяг, взуття). Їх дослідження відбувається у межах проведення СРД – огляду, освідчування, обшуку, допиту, призначення експертиз та ін., НСРД, інших процесуальних дій.

Особа злочинця та особа неповнолітнього потерпілого. Типову особу злочинця, що втягує неповнолітніх у злочинну діяльність, необхідно охарактеризувати за комплексом ознак, що відображаються в механізмі злочину й утворюваній слідовій інформації.

Проведені дослідження дають можливість визначити особливості соціально-демографічних характеристик осіб, які втягують неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Так, це переважно чоловіки (88 %) у віці від 25–40 років (68 %), дещо менша за кількістю вікова група 18–25 років (26 %). Найбільша частка осіб, залучених до незаконного обігу наркотиків, – це молодь віком до 30 років. За освітою – це особи, які мають середню (41 %) або середньо-спеціальну освіту (36 %). Проживає ця категорія осіб, як правило, в містах (75 %), приблизно (37 %) – це жителі великих міст. За громадянством – це переважно громадяни України (80 %), які мають середній (46 %) або низький рівень (54 %) матеріального забезпечення, як правило, це неодружені особи (48 %), не працюючі (54 %), вживають наркотичні засоби, психотропні речовини чи прекурсори (77 %). У 54 % випадках підтримували знайомство чи дружні відносини з неповнолітнім, у 30 % – родинні зв'язки, у 14 % – випад-

кове, короточасне знайомство під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів.

Щодо типологічних ознак особи, яка втягує неповнолітнього у незаконний обіг наркотиків, то варто виокремити такі їх типи:

1) загальний – втягнення до первинної протиправної діяльності (молоді люди віком до 30 років, які групують навколо себе дітей для домінування над ними, виконання ними доручень, спільного проведення часу, розпивання спиртних напоїв, уживання наркотиків, учинення правопорушень) – 37 %;

2) родинний – втягнення відбувається за сімейними зв'язками (батьки або особи, що їх замінюють) – 31 %.

3) спеціальний – особа свідомо втягує неповнолітнього до дій передбачених ст. 307 КК України (раніше судимі особи віком понад 25–30 років, які відбувши покарання намагаються відновити втрачені зв'язки у злочинному наркотичному середовищі, залучають до виконання злочинних дій неповнолітніх, з приховуванням такої діяльності та втягнення) – 21 %;

4) організований – втягнення до організованої групи чи злочинної організації, діяльність якої спрямована на незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (переважно це раніше засуджені) – 11 %.

Поведінка потерпілого тісно пов'язана з його особистими якостями: статтю, віком, професією, суспільним, сімейним становищем. Без вивчення цих обставин неможливо здійснювати ефективну запобіжну діяльність, тому що злочинець у багатьох випадках вступає у взаємодію з конкретною життєвою ситуацією. Основним фактором вкритимості неповнолітніх є їх вік. Це зумовлено: незавершеністю формування особи в біосоціальному плані, а отже, не спроможністю дати відсіч злочинним проявам; незавершеністю формування особи в психосоціальному плані, наслідком якої є нездатність адекватно оцінювати обстановку, що призводить до більшої вірогідності потрапити в криміногенну ситуацію як жертви злочину.

У більшості вивчених кримінальних проваджень віковий склад неповнолітніх, втягнених у незаконний обіг наркотиків був таким: 7–13 років – 21 %; 14–15 років – 29 %; 16–17 років – 50 %, яким притаманні невірноваженість, імпульсивність, безвідповідальність, відсутність самоконтролю й дисципліни. У них здебільшого обмежені світогляд і словниковий запас, не сформовано базовий культурний рівень, наявні проблеми інтелектуального розвитку та 53 % з яких з 11–12 років вживали алкогольні напої та наркоподібні речовини (курили сигарети, «траву»). У 70 % випадках діти виховувалися у

неповних сім'ях, із застосуванням домашнього насильства і без контролю за їх поведінкою; «експлуатується» дорослим, діє під впливом погроз, що пригнічують його волю.

Висновки. Криміналістична характеристика є основою для розроблення основ методики розслідування втягнення неповнолітніх у в незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Основними її елементами є: предмет посягання; способи підготовки, вчинення, приховування та протидію розслідуванню як поведінка осіб; слідову картину; типологічні ознаки особи злочинця; особу потерпілого. Встановлення структурних елементів криміналістичної характеристики сприятиме використанню найефективніших тактичних прийомів розслідування та ефективнішому проведенню окремих слідчих (розшукових) дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, №11-12, № 13. Ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Степаненко Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173-180.
3. Криміналістика : підручник / [В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
4. Настільна книга слідчого. 2-ге видання, перероблене і доповнене / В.Я. Тацій, В.В. Сташис, М.І. Панов, В. Ю. Шепітько, В.О. Коновалова. К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
5. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон від 15 лют. 1995 р. № 60/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр#Text>.
6. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2000 р. № 770. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п#Text>.
7. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.